

TANULMÁNYOK, CIKKEK

Ság birtok leírása a garamszentbenedeki apátság alapítólevelében*

1. Az 1075. évi interpolált, azaz a 13. század folyamán az oklevél szövegéhez hozzácsatolt újabb részletekkel meghamisított garamszentbenedeki apátság alapítólevelének nyelvészeti szempontú elemzése által azt kívánom igazolni, hogy a hamis okleveleknek is fontos helye van a nyelvünk történetére irányuló vizsgálatokban. Ha továbbra is elzárkózunk a hamis oklevelek elemzésétől, akkor ugyanis olyan értékes források vallomásától is megfosztjuk a nyelvtudományt, amelyek között szép számmal találhatók csupán bizonyos részleteikben hamis iratok is. A hamis oklevelek speciális fajtájának tekinthető interpolált oklevelek közös ismérve ugyanis az, hogy szövegüket későbbi átírások alkalmával hamisították meg hosszabb-rövidebb részletek betoldásával.

Az interpolált oklevelek elemzésekor tehát két olyan oklevélcsoport (a hamis oklevelek és az átíratok) jellemzőivel is tisztában kell lennünk, amelyek nem azonos mértékben ugyan, de a 20. század folyamán annak ellenére szorultak háttérbe a hiteles oklevelek mellett,¹ hogy a nyelvtudomány igen korán, már a 19. század végén foglalkozott a hamis, illetve az átíratban fennmaradt oklevelek nyelvészeti hasznosíthatósága körül felvetődő kérdésekkel.

SZAMOTA ISTVÁN például a következőképpen vélekedik az átíratok nyelvtörténeti forrásértékéről: „az átírók gyakran már kétszáz év múlva sem tudták helyesen elolvasni a régebbi okleveleket, ezenkívül pedig a hely- és személyneveket igen sokszor nem az eredeti írásmód, hanem saját koruk kiejtése szerint írták le”, de mindehhez azt is hozzáteszi, hogy az „ilyen átírt oklevelek, ha 100-150

* A publikáció elkészítését a TÁMOP 4.2.1./B-09/1/KONV-2010-0007 számú projekt támogatta. A projekt az Új Magyarország Fejlesztési Terven keresztül az Európai Unió támogatásával, az Európai Regionális Fejlesztési Alap és az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

¹ A század első felében a hiteles másolatban fennmaradt oklevelek is kitüntetett figyelemben részesültek, ennek bizonyításaképp elegendő PAIS DEZSŐ (1939), illetve SZABÓ DÉNES (1954) monográfiáira utalnunk. A század második felében azonban az átíratok a hamis oklevelekhez hasonló elbírálásban részesültek.

évnél nem későbbiek az eredetihez képest, és ha a bennük előforduló magyar szók helyességének ellenőrzésére egykorú példáink vannak, szükség esetén mégis használhatók” (1895: 129, 130). KNIEZSA ISTVÁN pedig néhány évtizeddel később a helyesírásunkat vizsgálva tett közzé fontos megállapításokat a kétes hitelű oklevelekről. A szerző e korai munkájában azonban annak ellenére helyet kaptak mind a hamis, mind az átiratban fennmaradt oklevelek, hogy egyik oklevéltípus szórványainak sem tudta megnyugtatóan meghatározni a kronológiáját (1928: 190).

Számba véve a 20. század nyelvtörténeti eredményeit, azzal szembesülünk, hogy a kétes hitelű oklevelekről napvilágot látott vélemények nem hogy nem teremtek meg, de talán meg is gátolták nyelvészeti elemzésük lehetőségét. Az eddig idézett véleményeknél is erősebb kritikát fogalmaz meg az Ó-magyar olvasókönyv, amikor a korábbi korokra visszahamisított oklevelekről azt mondja, hogy „leghelyesebb, ha nyelvtörténeti szempontból figyelmen kívül hagyjuk” őket (ÓMolv. XXV). Az itt szereplő szélsőséges véleménnyel összhangban azt tapasztaljuk, hogy a hamis oklevelek elemzése többnyire ki is merült annak a felemlegetésében, hogy az efféle oklevelek adatai csak igen nagy körültekintéssel használhatók fel, ha egyáltalán figyelembe vehetők a magyar nyelvtörténeti kutatásokban.

Saját tapasztalataim is igazolják, hogy az a kutató, aki ilyesfajta oklevelek elemzésére adja a fejét, igencsak sokféle nehézséggel kényszerül szembenézni. Úgy gondolom azonban, hogy ha a hamis okleveleket nem a hiteles oklevelekre kidolgozott módszerek segítségével tanulmányozzuk, hanem kísérletet teszünk egy új, speciálisan e nyelvemlékcsoportra alkalmazható módszertan kidolgozására, akkor ezáltal lehetőséget teremtünk a hamis oklevelek gazdag tulajdonséganyagának a kiaknázására is. A hamis és átírt oklevelek nyelvészeti hasznosításának a legnagyobb gátja ugyanis az, ha a bennük található magyar nyelvű elemeket együttesen kezelve kívánjuk vagy az eredeti oklevél megírásának korára, vagy a hamis oklevelek esetében a hamisítás korára, az átiratok esetében pedig a másolat megírásának korára vonatkoztatni.

KNIEZSA ISTVÁN munkája kiválóan példázza ennek az iránynak a sikertelenségét. A magyar helyesírás a tatárjárásig című tanulmányához ugyanis a hiteles oklevelek névanyaga mellett — ahogyan erre már utaltam — a hamis és az átírt oklevelek szórványanyagát is felhasználta, és az átírt oklevelek adatait egységesen, mindenféle megkülönböztetés nélkül az eredeti oklevél korának helyesírási jellemzésekor veszi figyelembe. A bő két évtized múlva, a század közepén megjelenő nagy ívű munkájában azonban már nyomát sem találjuk a hamis oklevelekből, illetve az átiratokból származó példáknak, a helyesírás történetéről írt monográfiájából ugyanis már teljes egészében kihagyta ezen oklevelek névanyagának helyesírási jellemzését (1952).

2. A hamis oklevelek és köztük az interpolált oklevelek névanyagának nyelvészeti elemzésekor felbecsülhetetlen segítséget nyújthat a kutatók számára az oklevél szövegének összevetése a hamisítás alapjául szolgáló eredeti oklevéllel.

I. Géának az apátság javára tett adományait tartalmazó 1075. évi garamszentbenedeki alapítólevél eredeti példánya a 16. század elején eltűnt, illetve a II. István nevére hamisított 1124-es átírat sem maradt fenn. I. Géza adományait tehát csupán az 1217-re datált, de valójában csak 1270 után papírra vetett, a hiteles oklevél szövegét bizonyos részletek betoldásával meghamisított átírat őrizte meg a számunkra (DHA. 1: 205, 212, 418).

Az oklevél szórványainak nyelvtörténeti, névtörténeti vizsgálatát tehát csupán az átírással és hamisítással terhelt interpolált oklevélben szereplő névformákra támaszkodva végezhetjük el. Ez alól csak Ság falu határleírása képez kivételt. A 11. században Csongrád vármegyéhez tartozó birtok leírását ugyanis két átírat is megőrizte a számunkra. A garamszentbenedeki oklevél interpolált változata mellett Ság leírását Péter szerémi püspök 1338. évi oklevele is átírta. És ez utóbbi oklevélről a szakirodalom úgy vélekedik, hogy ez nem az interpolált, hanem az interpolált oklevél alapjául is szolgáló hiteles oklevélből merítette a birtok határleírását. A történészek úgy gondolják ugyanis, hogy a bencések valószínűleg nem merték az oklevél interpolált példányát bemutatni a királyi kápolnaispáncént és titkos kancellárként is tevékenykedő püspöknek (vö. KEGLEVICH 2010: 13, DHA. 1: 204–205).

A két oklevélből származó szövegrészlet párhuzamos vizsgálata tehát lehetőséget teremt egyrészt arra, hogy az oklevél hiteles részeit határozottabban elhatárolhassuk a szöveg interpolált, később betoldott, azaz hamisított részleteitől, másrészt pedig egy efféle szembeállítás általánosságban véve is tovább gazdagíthatja arra vonatkozó ismeretanyagunkat, hogy az átírás során miféle változtatásokat eszközöltek a lejegyzők az oklevél latin szövegén, illetve a benne szereplő magyar nyelvű hely- és személynevek lejegyzésén. Azt ugyanis korábbi vizsgálatok már igazolták, hogy az átíratot készítők a magyar nevek írásmódját saját koruk kiejtésének megfelelően többnyire megváltoztatták, azaz modernizálták. Mindéből azonban nem szabad arra következtetnünk, hogy az átíratok, illetve az interpolált oklevelek névanyaga kizárólag az átíratok lejegyzési korának nyelvtörténeti jellemzéséhez szolgált forrásanyagot. Az átíratok szórványainak kronológiai minősítését ugyanis nem végezhetjük el automatikusan, hiszen a nevek teljes körű modernizálásának előfeltétele, hogy az átíratot papírra vető személy az átírandó oklevélben szereplő minden helynévnek ismerje az átírás korában használatos formáját, amelyek között szerepelhettek az adott terület nevéként az átírat lejegyzésének időpontjában már nem használatos nevek is. Mindezek mellett az oklevél egészére kiterjedő modernizálást az eredeti oklevélről történő másolás is akadályozhatta valamelyest, a hamis (interpolált) oklevelek esetében pedig feltételezhetően a hitelesség látszatának a fenntartása is negatívan befolyásolhatta a lejegyzőknek a nevek modernizálására irányuló törekvését.

3. Ság birtok leírása ekképpen szerepel az oklevél 13. századi interpolált változatában:

1075/+1124/+1217: „Ex alia vero parte *Tize* villam,² que dicitur *Sagi*, cum terra sua mercatumque in eadem cum vado libero; nullusque de hoc participetur, nisi solus abbas, dedi cum propriis terminis, qui termini ita dividuntur: primum ubi fluvius *Huger* de aqua *Tiza* egreditur, qui circuit totam partem aque *Kesekun* iuxta *aruch* dividens, usque ubi stat *Scilu* piscina, que cum tota insula in partem Sancti Benedicti devenit. Deinde *Taka* mons terminus est usque ad alium montem nomine *Sorul*, exinde ad quendam fontem, cuius decursus terminus existit, quoadusque circumveniens intrat ad eundem fluvium *Huger*, postea donec idem fluvius *Huger* decurrens prope villam *Kurth*, quam supradixi, et cadit in *Tiza*, ultimus terminus est” (DHA. 1: 216–217).

A szöveg magyar fordítása így hangzik: „A *Tize* másik partján pedig adtam egy falut a saját határai között, amelyet *Sagi*-nak neveznek, a földjével, valamint az ott lévő vásárhellyel és szabad révvvel együtt, és ebből senki se részesedjék, egyedül csak az apát. Ezek a határok így oszlanak meg: először, ahol a *Tiza* vizéből kiszakad a *Huger* folyó, amely úgy folyik körbe; hogy *Kesekun* víz egész részét az *aruch* mentén osztja meg addig, ahol a *Scilu* halastó áll, amely az egész szigettel együtt Szent Benedek részére jut. Ezt követően a *Taka* hegy a határ egy *Sorul* nevű másik hegyig, innen egy forrásig, amelynek lefutása a határ egészen addig, amíg az körülfolyma beleömlik ugyanezen *Huger* folyóba, azután amíg ugyanezen *Huger* folyó *Kurth* falu közelében, amelyről fentebb szóltam, lefutván a *Tiza*-ba szakad: ez az utolsó határ” (KIS–KÖRMENDI 2006: 62).

A 14. század közepén készült oklevél pedig a következőképpen írja át a garamszentbenedeki apátság alapítólevelének határleírását:

1075>1338: „Terram, que dicitur *Sagy* (dedi) cum propriis terminis, qui termini ita dividuntur: *Hucu* fluvius *eru*, qui circuit terram totam, partem aque *Kesekun* iuxta *aruk* dividens usque, ubi stat *Scilu* piscina, deinde *Tacha* mons (terminus) est usque ad alium montem *Suryl*, (exinde ad quendam fontem) ubi idem fons intrat circumveniens ad eundem fluvium *Hucu* *eru*” (DHA. 1: 205).³

A határleírást a következőképpen fordíthatjuk le magyarra: „A *Sagy* nevű falut saját határaival együtt (adtam), amelynek a határai a következők: *Hucu eru* folyó, amely úgy veszi körül azt az egész földterületet, amely a *Kesekun* nevű víz környékén terül el, hogy az *aruk* mentén osztja meg addig, ahol a *Scilu* ha-

² Ritkított betűtípussal a GYÖRFFY GYÖRGY szövegkiadásában interpoláltként szereplő oklevélrészeket emeltem ki (DHA).

³ Zárójelben GYÖRFFY GYÖRGY véleménye szerint a másoló hibájából az átiratból kihagyott szavak szerepelnek (vö. DHA. 1: 205).

lastó áll, innen *Tacha* hegy (a határ) egy másik, *Suryl* nevű hegyig. (Innen egy bizonyos forrás felé halad a határ), ahol ugyanaz a forrás körülfolyma beleömlik ugyanabba a *Hucueru* folyóba”.

3.1. Az egykor Csongrád megyében, a Tisza bal partján fekvő Ság falu valószínűleg a török korban pusztult el, de nevét a Tiszaug és Tiszakürt között elterülő pusztá a mai napig fenntartotta (Gy. 1: 899, LASZLOVSZKY 1981: 20, 1986: 13, FNESz. *Ságpuszta*).

Az országban gyakori *Ság*-féle nevek etimológiájával kapcsolatban többféle vélekedés is napvilágot látott. Az egyik nézet szerint a *Ság* helynév az elavult *seg* ~ *ség* 'halom, domb, rakás' jelentésű szavunknak a régiségben feltételezhetően létező mély hangrendű (**ság*) párjából származtatható. Felvetődött továbbá a német *schache* 'erdő, bozót, sövény' jelentésű szóból való eredeztetés lehetősége is. Harmadik magyarázatként pedig a törzsnévi eredet is feltűnik a szakirodalomban (vö. TESz. *ság*, FNESz. *Ság*, SZABÓ 1954: 16–17).

Az 1338. évi átirat mellett az 1217-re datált interpolált oklevél is *-i*-re végződő formában (1075/+1124/+1217: *Sagi*, 1075>1338: *Sagy*) tünteti fel az adományozott birtok nevét, tehát nagy valószínűséggel tarthatjuk ezeket a névformákat az eredeti oklevélből származó változatlan alakoknak. Az oklevél koraisága elvileg támogatná ugyan az *-i*-re végződő szórványok tövéghangzós nevekként való értékelését a későbbi korokból származó oklevelek e magánhangzót már nem tartalmazó: 1225: *Sagh* (Str. 1: 254), 1330: *Saagh* (DF. 69 666), 1341: *Saag* (Str. 3: 403) névformáival szemben. A név végén illabiális magánhangzót tartalmazó helynévi szórvány tövéghangzós volta ellen szól azonban az, hogy a Ság nevet viselő helyek tövéghangzós adatai rendre labiális magánhangzóval fordulnak elő a forrásokban, vö. pl. 1138, 1222, 1231: *Sagu* (KRISTÓ–MAKK–SZEGFÜ 1973: 40–41). A névnek a **ság* 'halom, domb, rakás' szóból történő származtatását is megtámogatva az átiratokban a nevek végén feltűnő *-i* magánhangzót ugyanakkor a földrajzi köznévi eredetű helyneveken előforduló helynévképzőnek is tarthatjuk, vö. pl. Bihar megyei Ér település *Ér* ~ *Éri* adatait: *1214/1550: *Her*, 1219/1550: *Er*, 1326: *Eery* ~ *Ery* (Gy. 1: 615). A képzős–képzőtlen településnév-párok között a képzővel való bővülés és a képzős forma elsődlegessége egyaránt gyakorinak mondható. A Csongrád megyei település alapítólevél-beli adatát összevetve a későbbi adatokkal úgy tűnik, hogy ez a név a képzős nevek-ből redukcióval alakult képzőtlen nevek közé tartozhat (vö. TÓTH 1997: 159, 161, BÉNYEI 2010: 82).

3.2. A középkori oklevélírói gyakorlatnak megfelelően a birtok neve megnevezőszót (*dicitur*) tartalmazó szerkezettel fordul elő a szövegben: 1075/+1124/+1217: „villam, que dicitur *Sagi*” és 1075>1338: „terram, que dicitur *Sagy*”, amely szerkezetnek a főtagja mindig egy latin földrajzi köznév. A nevének neveztetett hely fajtáját megjelölő lexéma szerepét azonban más-más nyelvi elem tölti

be az elemzésünk tárgyát képező két átiratban: amíg ugyanis a hiteles oklevelet átíró 1338-as oklevélben a *terra*, addig az 1217-es interpolált oklevélben a *villa* tűnik fel ebben a szerepkörben.

A két oklevél eltérő földrajziköznév-használata nem az interpolációk által előállt szövegmódosulásokat gyarapítja, hiszen nem utólagos beillesztésről van szó, csupán egy meglévő szónak egy másik, vélhetően az átírás korában fennálló állapotokat pontosabban kifejező szóra történő cseréjéről. A magyar nyelvű tulajdonneveknek a korabeli kiejtéshez igazító modernizált lejegyzése mellett az efféle változtatások is minden bizonnyal az átiratok jellemző jegyeinek tekinthetők.

Az oklevelek magyar nyelvű helynevei mellett álló, a megjelölt hely jellegére utaló latin közszók vizsgálata a nyelvészeti elemzések számára is hasznos információkat nyújthat. BENKŐ LORÁND például a különböző településekre utaló földrajzi köznevek alapján állapította meg a *Petlend* nevekről, hogy azok nem nevezhettek meg falut, hanem inkább 'mezőföld, mezőgazdasági hasznosítású terület, földbirtok' jelentést tulajdoníthatunk nekik, hiszen mellettük mindig *terra*, *possessio* vagy *praedium* fordul elő, és soha nem bukkan fel a szöveggörnyezetükben a *villa* vagy a *pagus* földrajzi köznév (2003: 201).

Az 1217-es interpolált oklevélben Ság neve mellett feltűnő *villa* a középkori magyar írásbeliségben „kezdetől fogva falut jelentett, s más jelentése nem is volt” (SZABÓ 1966: 36). Mellette azonban az oklevelek latin szövegeiben már a 11. századtól kezdve például a *terra* és a *praedium* köznevek is állhattak falvak nevei előtt.

SZABÓ ISTVÁN a falvak megjelölésére használt földrajzi köznevek nagy számára az írásgyakorlat kiforratlan terminológiája, illetve a falutelepülések eltérő fejlettségi szintjének megjelölése mellett legerősebb indokként a falvak birtokjogi viszonyának a kifejezésre juttatását hozza fel. A *villa*-val szemben a *terra*, a *praedium* és a 13. századtól a *possessio* is afféle iratokban tűnik tehát fel leginkább falvak megjelöléseként, amelyekben a kérdéses hely birtokjogi viszonyának a kifejezése kapta a legnagyobb hangsúlyt, tehát az, hogy kinek a tulajdonában van az adott terület (1966: 38).

BENKŐ LORÁNDnak a *Petlend* nevekről kifejtett véleményével összhangban úgy gondolom, hogy a garamszentbenedeki oklevél 1338-as átiratában szereplő és minden bizonnyal a hiteles oklevélből származó *terra* földrajzi köznév használatából Ság környékének 11. századi állapotára következtethetünk, vagyis arra, hogy ebben az időszakban még nem alakult ki a későbbi település. Ennek a terület minden kétséget kizáróan a 11. századból származó határleírása sem mond ellent (vö. ehhez SZABÓ 1966: 42). Az 1338-as átiratból kikövetkeztetett hiteles oklevélbeli *terra*-nak az interpolált oklevélben *villa* földrajzi köznévre történő felcserélése pedig már minden bizonnyal Ság falutelepülés jellegét hivatott kifejezni. Ezt az elképzelést megítálandó kell megemlítenünk, hogy a későbbi

oklevelekben Ság egyszer sem bukkan fel *terra*-ként, a gyakori *villa* mellett egy-két alkalommal azonban a *possessio* földrajzi köznévvvel is találkozunk (vö. Gy. 1: 899).

4. A két oklevél határleírásának további különbségeit számba véve elsőként azt kell megemlítenünk, hogy az interpolációknak két fő típusát különböztethetjük meg: egyrészt a nyelvészeti vizsgálatok szemszögéből irreleváns interpolációkat, amelyek nem tartalmaznak magyar nyelvi elemet, valamint a releváns, tehát magyar nyelvi elemet is tartalmazó interpolációk csoportját. Ság határleírásán belül is találunk példát mindkét típusra.

4.1. A határleírás nyelvészeti elemzését nem befolyásolja például az, hogy csupán az oklevél hamisításakor került a latin szövegbe vagy már a hiteles oklevél is utalt Ság vásártartó szerepére, illetve szabad révjére. Fontos azonban megjegyezni, hogy a történeti szakirodalom az alapján, hogy Ság falut már I. Géza oklevelében vásáros helyként említik, a település igen korai kialakulására következtetett (vö. LASZLOVSZKY 1981: 20). GYÖRFFY GYÖRGY szövegkiadása ugyan nem minden esetben fed fel az oklevél hiteles és interpolált részeinek elkülönítése mögött meghúzódó okokat, ebben az esetben azonban az a sejtésünk lehet, hogy Ság falu vásárának és szabad gázlójának az adományozására kitérő szövegrészletet éppen azért sorolta a szerző az oklevél 13. században keletkezett részéhez, mert valószínűtlennek tartotta, hogy a 11. században Ság nevet viselő terület (amelyet ekkor még nem faluként említenek) már rendelkezhetett a vásártartás jogával. Mindez szoros kapcsolatban állhat az imént bemutatott, a hely eltérő jellegére utaló latin közszavak oklevélbeli előfordulásaival is.

4.2. A garamszentbenedeki oklevél interpolált változata Ság utolsó határpontjaként a *Huger* nevű folyónak a Tiszába ömlését nevezi meg *Kürt* falu mellett: „postea donec idem fluvius *Huger* decurrens prope villam *Kurth*, quam supradixi, et cadit in *Tiza*, ultimus terminus est”. Ezt az 1338. évi átiratban nem szereplő szövegrészletet GYÖRFFY GYÖRGY a határleírás interpolált részének tekinti.

Ez az utólag beillesztett szövegrészlet tehát az imént említettel ellentétben a nyelvészeti vizsgálatok szemszögéből is releváns interpolációk csoportjába tartozik, minthogy benne három magyar nyelvű szórvány (fluvius *Huger*, villam *Kurth*, in *Tiza*) is található. E nevek közül azonban csupán a *Kurth* szórvány nyelvtörténeti és névtörténeti forrásértékének a meghatározása okozhat nehézséget. Az e névvel jelölt objektum 11. századi meglétére ugyanis az oklevél szövege nem nyújt fogódzókat, amíg ezt a segítséget a *Huger* esetében megadja például az a körülmény, hogy a név a határleírás korábbi részeiben is feltűnik, illetve a hiteles oklevélre támaszkodó 1338. évi oklevélben is szerepel.

A Jász-Nagykun-Szolnok megyei mai Tiszakürt település egykori *Kürt* nevének kronológiai meghatározása során önmagában az elnevezés törzsnévi jellegére nem szabad túlzottan támaszkodnunk. Azt a korábbi felfogást ugyanis, misze-

rint a törzsnévi eredetű helynevek csak és kizárólag a 10. század folyamán és esetleg még a 11. század első felében keletkezettek, KRISTÓ GYULA cáfolta, utalva arra, hogy az efféle helynevek a 11. század közepe után is még évszázadokig születhettek, „hol még a törzsbe tartozás valóságos tudatának lecsapódásként, hol már személynévből, névköltöztetéssel vagy más módon” (1976: 42). A *Kurth* szórvány 11. századi névtörténeti forrásként való felhasználhatóságát azonban — meglehetősen bizonytalanul — esetleg a területről előkerült honfoglaláskori leletek is valószínűsíthetik (LASZLOVSZKY 1981: 19, BOTKA 1989: 485).

A garamszentbenedeki oklevél hamisítója a szövegrészletnek az oklevélhez csatolásával minden bizonnyal Ság birtok határának a kiterjesztését kívánta elérni. Ez azonban az elemzett oklevélrészben szereplő *Kurth* szórványnak az eredeti oklevél korára (1075) vonatkozó névtörténeti adatként való felhasználhatóságát természetesen nem befolyásolja, minthogy a falu 11. századi létére vannak feltételes utalásaink. Amíg tehát a szórvány talán 11. századi névtörténeti forrásként értékesíthető, addig a szövegrészlet 13. századi lejegyzése miatt nyelvtörténeti adatként (pl. hang- és helyesírás-történeti tekintetben) inkább a 13. századra vonatkozóan hasznosíthatjuk.

5. Az 1217-re datált oklevél interpolált volta miatt azt feltételezhetjük, hogy az ebben az átiratban feltűnő, az 1338. évi oklevélben — amely, mint láttuk, valószínűleg a garamszentbenedeki apátság hiteles okleveléből vette át a határleírást — szereplő leíráshoz képest bővebb információk jelentős hányada az interpoláció számlájára írandó. Emellett azonban azt sem szabad elfelejtenünk, hogy a határleírás vonatkozásában az 1338-as oklevél is csupán átirat, tehát előfordulhatott, hogy az interpolált oklevélbe a hiteles oklevél nyomán (azaz nem hamisítás útján) bekerült bizonyos részletek a határleírás 1338-as átiratakor maradtak ki a szövegből, és nem az interpoláció során illesztették be őket a hiteles oklevélbe. Az interpolált oklevél például az „Ex alio vero parte *Tize*” (magyarul: a Tisza másik partjáról) szavakkal kezdi Ság adományozását, előtte ugyanis Csany és Alpár adományozásáról értesülünk, amely birtokok a Tisza jobb partján, míg Ság a folyó bal partján helyezkedett el. A garamszentbenedeki oklevél 1338-as átirata azonban az apátság tiszai birtokai közül csupán Ság határleírását közli, egy efféle megkülönböztetés tehát nyilvánvalóan felesleges, sőt egyenesen zavaró lett volna.

Az indokolt kihagyások mellett a másolás során figyelmetlenségből elkövetett tévesztések is hozzájárultak továbbá a két idézett szövegrészlet közti különbségekhez. A másoló tévesztésével magyarázható például, hogy az 1338-as oklevélben a határleírást bevezető „*terram, que dicitur Sagy*” szerkezet után elmaradt az adományozást kifejező latin *dedi* (‘adományoztam’) ige. Ide sorolható továbbá a *Taka* nevű hegynek mint határpontnak a megjelölésében a névszói-igei állítmány névszói részének a hiánya is: „*Tacha mons (terminus) est*”.

5.1. Az 1338. évi átiratból imént idézett szókihagyások a szöveg értelmét nem befolyásolják, és az interpolált oklevél ismeretének hiányában is minden nehézség nélkül kikövetkeztethetők lennének, GYÖRFFY GYÖRGY azonban ezek mellett egy harmadik hiányosságra is ráirányítja a figyelmet (DHA. 1: 205).

A határleírásban két hegynév is szerepel határpontként: 1075/+1124/+1217: „Deinde *Taka (Tacha)* mons terminus est usque ad alium montem nomine *Sorul (Suryl)*”⁴, majd ezek után az interpolált oklevél a következő szavakkal folytatja a határleírást: „exinde ad quendam fontem, cuius decursus terminus existit, quoadusque circumveniens intrat ad eundem fluvium *Huger*”. Ezzel a leírással szemben az 1338-as oklevélben ez áll: „ubi idem fons intrat circumveniens ad eundem fluvium *Hucueru*”.

Ság leírása alapján a két hegynék mint határpontnak az érintése után tehát a birtok határa egy forrás felé veszi az irányt. A két oklevélből idézett szövegrészeknek először a hasonlóságait számba véve egyrészt azt említhetjük meg, hogy mindkét szövegben tulajdonnév nélkül bukkan fel a *fons* 'forrás' jelentésű latin földrajzi köznév, másrészt pedig azt, hogy mindkét oklevél beszámol ennek a forrásnak a *Huger ~ Hucueru* néven emlegetett vízfolyásba ömléséről.

Ezen hasonlóságokon túl azonban a két szövegrészlet között egy nem elhanyagolható különbségre is figyelemmel kell lennünk. A *Taka* és *Sorul* néven szereplő hegy említése után az interpolált oklevél térben tovább haladva azt mondja, hogy innen („exinde”, a *Sorul* nevű hegytől) egy bizonyos forrás felé („ad quendam fontem”) halad a határ. Az 1338. évi átirat leírása ezzel szemben azt fejezi ki, hogy a *Taka* nevű hegy a határ egy másik, a *Sorul* nevű hegyig, ahol („ubi”) ugyanaz a forrás („idem fons”) beleömlik a *Hucueru* nevű vízfolyásba. Ebben az oklevélben tehát a *Suryl* hegynék mint határpontnak a megnevezése után a határ nem halad tovább a térben, hanem a hegy közelében maradván említi meg a forrást.

Az *idem* 'ugyanaz' jelentésű névmás az oklevelekben többnyire a korábban már nevén nevezett helyek újbóli említésekor fordul elő, amikor a visszaulató szerepű névmás vagy a magyar nyelvű szórvánnyal együtt, vagy a magyar nyelvű szórvány helyett csupán az *idem* névmás megfelelő alakja + a hely fajtájára utaló latin földrajzi köznév tűnik fel a szövegben. A névmás 1338. évi oklevélbeli felbukkanására azonban nem tudunk efféle magyarázatot adni. A *fons* ugyanis sem önmagában, tulajdonnév nélkül állva, sem tulajdonnév környezetében nem tűnik fel a határleírás korábbi részein. Ugyanakkor két víznév is szerepel a határleírásban, de ezek közül az egyik egy halastó (*Scilu* piscina), a másik pedig az az ér (fluvius *Huger*), amiről fentebb azt mondtuk, hogy a határleírás

⁴ Zárójelben az 1075>1338 oklevélnek az 1075/+1124/+1217 oklevéltől eltérő névformáit tüntetem fel.

szerint a név nélkül említett forrás ebbe a vízfolyásba ömlik, tehát az „idem fons” szerkezet ezek egyikére sem utalhat vissza.

A mutató névmás használatának magyarázataként felvethetjük azt a szövegbeli hiányosságot, amire GYÖRFFY GYÖRGY is utal munkájában. A szerző úgy véli ugyanis, hogy az 1338. évi oklevél írója az „ubi idem fons” előtt elfelejtette lejegyezni azt az interpolált oklevélben is szereplő részletet, ami megindokolhatja az *idem* névmás használatát. A szövegnek a *fons* köznevet tartalmazó „exinde ad quendam fontem” szerkezettel történő kiegészítése ugyanis az *idem* névmás után álló *fons* közzsót második előfordulásává teszi. GYÖRFFY GYÖRGY az 1338. évi oklevélnek az interpolált oklevél szövegéből vett kiegészítésével egyúttal azt a vélekedését is kifejezésre juttatja, hogy ebben az esetben az interpolált alapítólevél bővebb változata tartalmazza a helyes, vagyis a 11. századi oklevélből származó formát.

Mindemellett azonban talán azon a lehetőségen is érdemes elgondolkodni, hogy esetleg mégsem az 1338. évi átíratot lejegyző szókihagyásával van dolgunk, hanem az 1217. évi interpolált oklevél szövegének a meghamisítására vezethető vissza a két oklevél megszövegezése közti különbség. A garamszentbenedeki oklevél 1338. évi átíratának íróját az *idem* névmás használatára ugyanis esetleg az előtte említett *Suryl* hegy nevével azonos nevet viselő forrásnak a lejegyzése is készíthette. Az *idem*-nek tehát ebben az esetben ’ugyanazon nevű’ jelentést kellene tulajdonítanunk. Ennek az elképzelésnek az igazolására azonban egyelőre nem tudunk további körülményeket elősorolni, de a kérdés megválaszolásához talán fontos adalékként szolgálhat az, hogy a környéken, Szentes és Sajt határában egy 1332. évi oklevél említést tesz egy, a *Saruly* hegy nevével azonos nevet viselő tóról: *Sarwltou* (KMHsz. 1. *Saruly-tó*).

Az elemzett szövegrészlet három magyar nyelvű szórványának (fluvius *Huger*, *Taka mons* és *montem nomine Sorul*) a nyelvtörténeti forrásértékéről is érdemes néhány szót szólnunk. Minthogy dolgozatomban egy későbbi pontján a fluvius *Huger* név elemzésére részletesen is kitérek, e helyütt csupán a két hegy-név szerepéről kívánok beszélni.

A 15. századtól nem találkozunk e hegyek neveivel a forrásokban, ami a lokalizációjukat és a mai nevekkal való kapcsolatuk felderítését ugyancsak megnehezíti.⁵ LASZLOVSZKY JÓZSEF ennek ellenére úgy tartja, hogy az oklevél két helyneve egykor a mai Akasztóhegy és Bundaszárító nevű határrészre vonatkozhat. Ezt a véleményét arra alapozza, hogy a környéken alföldi viszonylatban is csupán az Akasztóhegy és Bundaszárító nevű részt lehet hegynek tekinteni (1986: 15). Az érintett terület jelenkori mesterséges halmaira való tekintettel azonban egyáltalán nem lehetünk biztosak benne, hogy a 11. században hegyként említett

⁵ A 15. század előtt is főként a garamszentbenedeki oklevelet átíró oklevelekben tűnnek fel e megnevezések.

objektumok azonosak a környéken lévő mai Akasztóhegy és Bundaszárító nevet viselő helyekkel.

A latin nyelvű oklevelekben előforduló helynevek névterjedelmének a meghatározása igen nehéz és sokszor megoldhatatlan feladat elé állítja a nevekkal foglalkozó kutatót (ehhez vö. HOFFMANN 2004, RESZEGI 2008, 2011: 44–52). A határleírás két hegynevének az elemzésekor is felvetődik a kérdés, hogy egyrészes (*Taka*, *Saruly*) vagy kétrészes (*Taka-hegy*, *Saruly-hegy*) névformával állunk-e szemben.

A latin földrajzi köznév + magyar név típusú névelőfordulások a magyar oklevelezési gyakorlat elterjedt formáinak tekinthetők. A legtöbb esetben azonban a név előtt álló latin közszóban nem kell keresnünk a magyar tulajdonnév részét képező köznevet, az ugyanis a középkori írásgyakorlatnak megfelelően csupán a helyfajta megjelölésére szolgált. A neveknek latin földrajzi köznévvel való beillesztése a latin szövegbe a hely fajtájára utaló lexikális elemet tartalmazó nevek-re éppúgy jellemző, mint az efféle elemet nem tartalmazó szórványokra: 1332: monte *Korthweleshygh* (Gy. 1: 91), 1303/1352//1450: monte *Chokas* (Gy. 1: 815). Az elmondottak fényében a montem nomine *Sorul* szerkezet mögött tehát nincs okunk kétrészes *Saruly-hegy* névformát keresni, más okleveles adatok ugyanis inkább az egyrészes *Saruly* nevet valószínűsítik. A *Taka* nevű hegy azonban a középkori oklevelekben igen ritkán látott szerkezetben jelentkezik: a latin *mons* földrajzi köznév ugyanis nem a magyar nyelvű szórvány előtt áll, hanem a magyar névszerkezetnek megfelelően hátravetve szerepel az oklevélben (*Taka mons*).

RESZEGI KATALIN a latin fajtajelölő szóként viselkedő *bérc* lexémát tartalmazó olyan neveket vizsgálva, ahol a közszó név előtti és név utáni előfordulására is van példa, a név terjedelmének a megállapításakor felveti annak a lehetőségét is, hogy mindkét szerkezet esetében számolhatunk a kétrészes névformával (2008: 140 és 2011: 49). A középkori oklevelek szövegeiben meglehetősen ritkán előforduló magyar név + latin földrajzi köznév struktúrájú szerkezetek mögött tehát igen nagy valószínűséggel húzódhatnak meg magyar kétrészes nevek. A *Taka mons* szórvány esetében sem alaptalan tehát a latin *mons* fajtajelölő szót a név részének tekinteni, és az oklevélszórvány névterjedelmét a *Taka-hegy* névben meghatározni. Hasonló álláspontra jut SZENTGYÖRGYI RUDOLF is, amikor a Tihanyi alapítólevél „ad *kangrez* uiam” szerkezetének magyaros szórendjét úgy magyarázza, hogy ebben „valós (élő)nyelvi kontaktushatás” érvényesülésének lehetőségét is felveti (2008: 47, vö. 2009: 66).

A *Saruly* név eredetéként bizonytalanul ugyan, de a puszta személynévi származtatás vethető fel (vö. +1086: *Soriul*, 1268: *Soruul*, ÁSz.). A személynévi származtatást elfogadva vissza kell térni a név szerkezete kapcsán korábban kifejtett gondolatmenetünkhöz. Az előzőekben úgy vélekedtünk ugyanis, hogy az alapítólevél montem nomine *Sorul* szerkezete egyrészes *Saruly* hegynévre utal-

hat. A puszta személynévi névadás azonban hegysnevek esetében kevésbé volt elterjedt eljárás, ennek megfelelően az oklevél szerkezete mögött sokkal inkább a kétrészes *Saruly-hegy* névformát kereshetjük (RESZEGI 2008: 139, 2011: 48). Az egyrészes *Saruly* alakot sem tudjuk azonban teljes bizonyossággal elvetni, a puszta személynévi eredetűnek tűnő természeti nevek ugyanis többszörös metonímia megvalósulásával valószínűleg településnévből is létrejöhetnek (GYÖRFFY 2004: 131, RESZEGI 2006: 165, 2011: 18). A névnek a garamszentbenedeki oklevél különféle átirataiban szereplő variánsainak (1075/+1124/+1217: *Sorul*, +1124/+1217/1328: *Surul*, 1075>1338: *Suryl*) hang- és helyesírás-történeti magyarázata nem vet fel problémákat.

Ahogy a problematikus hangok jelölésére használt egyszerű jeleket a 12–13. században kezdik felváltani az összetett jelek, úgy a *k* hang jeleként is ebben az időszakban tűnik fel a *ch* (vö. KNEZSA 1952: 14–37). Az ismeretlen előtagú *Taka-hegy* neve a másik hegynévhez hasonlóan eltérő írásformában jelenik meg az átiratokban: az interpolált oklevélben *Taka*, az 1338. évi átiratban pedig *Tacha* formában jelentkezik. E név lejegyzése esetében tehát az interpolált oklevél az eredeti, az 1338-as oklevél pedig egy későbbi formát őriz. De talán ezt sem jelenthetjük ki egyértelműen, mert az is előfordulhatott, hogy az eredeti oklevélben *Taca* szerepelt, az mindenesetre valószínű, hogy az 1338-as irat későbbi állapotot tükröz, mint az 1217-es.

5.2. Az 1338-as oklevél mellett az 1217. évi interpolált oklevél határleírásában is találkozunk szókihagyásokkal. A Ság birtok első határpontjaként említett *Huger* megnevezése után az interpolált oklevél szövege így folytatódik: „qui circuit totam partem aque *Kesekun*”. Az 1338. évi oklevél pedig azt mondja, hogy: „qui circuit terram totam, partem aque *Kesekun*”. Az 1217. évi iratból tehát az átírás során kimaradt a *terra* földrajzi köznév tárgyesetben lévő *terram* alakja. A két oklevél szövegének összevetése által megvilágított, az 1217. évi oklevél szövegét érintő csonkulás — véleményem szerint — a szövegrészlet értelmezésének a torzulásához vezetett.

A szakirodalom egyértelműen úgy vélekedik, hogy a garamszentbenedeki oklevél ezen része az apátság *Ság* nevű birtokának a határpatakját nevezi meg. 1327-ben ismét feltűnik a *Kesekun* név, de ekkor már nem víznévként, hanem az apátság egyik birtokának nevéként: „possessione ecclesie sancti Benedicti *Kesekun* vocate” (A. 2: 327–328, mindehhez vö. Gy. 1: 896–897, HAVASSY 1981: 36). Régészeti kutatásokra támaszkodva LASZLOVSZKY JÓZSEF mindezek mellett úgy vélekedik, hogy a hiteles oklevél megírásának az idején, tehát 1075-ben még nem létezett Keskeny település, és ez az oklevél 13. századi átírásakor sem lehetett másként. Ugyanakkor annak a régészeti adatokkal alátámasztott megállapításának is hangot ad, hogy a *Keskeny* névvel jelölt terület a 14. században is csak gazdasági központként vagy legfeljebb kisebb településként működhetett (1981: 22, 1986: 14).

Már az idézett szövegrészlet első szavai is meglehetősen bizonytalanná teszik azonban azt az elképzelést, miszerint a garamszentbenedeki oklevélben pusztán a *Keskeny* nevű víznek mint határnak a felemlítéséről lenne szó. Ság első határpontjaként ugyanis szintén egy víznév (1075/+1124/+1217: fluvius *Huger*, 1075>1338: *Hucu fluvius eru*) tűnik fel, ami körülvette („qui circuit”) a „(terram) totam, partem aque *Kesekun*” szerkezettel megjelölt helyet. Ha megmaradunk annál a feltételezésnél, hogy Ság második határpontjaként is egy víz (*Keskeny*) szerepel az oklevélben, akkor azt is el kell fogadnunk, hogy a határleírás egyik víznek a másik víz által történő körbefolyásáról tesz említést. Ezt a meglehetősen szokatlan fordítást elkerülendő LASZLOVSZKY JÓZSEF például a *qui* vonatkozó névmást és a *circuit* igét nem a *Huger*-hez, hanem a *termini*-hez kapcsolja, és azt mondja, hogy „a határ ezután megkerüli *Kesekun* vizet” (1983: 17).⁶ LASZLOVSZKY értelmezését már csak azért sem fogadhatjuk el, mert a *circuit* E/3. személyű igének nem lehet az alanya a *terminus* főnév többes számban álló *termini* alakja. Abban az esetben azonban, ha a *Kesekun* előtt említett *aqua* nem vízfolyás, hanem inkább halastó értelmű, akkor a szöveg fenti értelmezése nem ütközik akadályokba. Ezt támogathatja meg az is, hogy puszták melléknévek mint víznevek sokkal inkább fordulnak elő halastavak, mint folyók neveiként, vö. pl. 1338/1439: *Lasiw* (Gy. 1: 720). A folyóvíznevekről szólva GYÓRFFY ERZSÉBET is akképpen vélekedik, hogy a puszták melléknévből alakult víznevek, amilyen a *Keskeny* is, nem nevezhetők a magyar víznévrendszer tipikus egyedeinek, ebből kifolyólag azt feltételezi, hogy az efféle víznevek ellipszissel jöhettek létre egy **Keskeny-patak*-féle kétrészes víznévből (2011: 51, 128–129, 156).

BENKŐ LORÁND az Anonymusnál feltűnő *partes* (de *partibus nyt[ri]e*, ad *partes budrug*) terminusnak a ’valaminek a környéke, vidéke’ jelentését következteti ki (1998: 179). Bár a garamszentbenedeki oklevélben a gesztából vett többes számú alakokkal ellentétben a latin *pars* főnév egyes számú alakja fordul elő, én mégis elképzelhetőnek tartom, hogy az alapítólevél-beli *partem* esetében is a ’valaminek a környéke, vidéke’ jelentéssel állunk szemben. A *partem* efféle oklevélbeli jelentésmeghatározásának a geszták és az oklevél közti műfaji különbség sem lehet komoly akadálya.

A *pars* szó gesztából ismert jelentésének az alapítólevél határleírására vonatkoztatása azzal is együttjár, hogy nem a *Keskeny* nevű víz határpontként való megemlékezésével kell számolnunk, hanem sokkal inkább a vízfolyás környékén elterülő terület efféle szerepben való feltűnésére gyanakodhatunk. Az 1338. évi átiratban olvasható és minden bizonnyal már I. Géza 11. századi hiteles oklevelében is szereplő *terram* szó ennek az elképzelésünknek további megerősítést ad.

⁶ Az idézett részletet nem az oklevél fordításaként, hanem annak értelmezéseként közli a szerző.

A *Kesekun* szórvány előtt álló általános jelentésű *aqua* vízrajzi köznév genitívuszi végződése (*aque*) egyértelművé teszi, hogy birtokos szerkezettel van dolgunk, amely szövegrészletnek a következő jelentést tulajdoníthatjuk: a *Huger*-ként megnevezett vízfolyás körülveszi azt az egész földterületet, ami a *Keskeny* nevű víz környékén terül el.

A kérdés összegzéseképpen azt mondhatjuk tehát, hogy név nélkül ugyan — pontosabban egy víznév segítségével körülírt szerkezettel kifejezve —, de már az 1075. évi oklevél is minden bizonnyal arra a területre utal, ami az 1327. évi oklevélben *Kesekun* néven bukkan fel. A település neve a víz méretére utaló melléknévből származó víznévből metonimikusan keletkezett.

A Csongrád megyei Ság közelében lévő Keskeny nevű víznek és az azonos nevet viselő településnek nem ismerjük későbbi adatait, ami egybevág azzal is, hogy régészeti vizsgálatok alapján LASZLOVSZKY JÓZSEF a településnek már a 14. század folyamán végbement pusztásodására következtet (1986: 14).

Az alapítólevél interpolált és 1338. évi átirata is a *Kesekun* formát használja a víznév lejegyzésére, sőt az 1327. évi oklevél írója a víznévből alakult településnevet is hasonlóképpen jeleníti meg az oklevél szövegében.

Az átiratokból visszakövetkeztetett 11. századi oklevélbeli névalak (*Kesekun*) korabeli kiejtése [*keseköny*] lehetett. Az *u*-s írásmód ellenére az átiratok idején (a 13. és 14. században), illetve a településnevet tartalmazó oklevél 14. századi lejegyzésekor azonban az írásforma mögött inkább már [*keseköny*] kiejtést kell feltételeznünk, hiszen a 12. század elejéről származó kétes adatok után a 13. század elejétől az *ü* > *ö* nyíltabbá válási tendencia erőteljes érvényesülésével számolhatunk (vö. BÁRCZI 1958: 45–46, E. ABAFFY 2005: 330). A Ság közelében lévő *Keskeny* nevű víznek és az azonos nevet viselő településnek nem ismerjük a későbbi századokból származó adatait, így a *Kesekun* névalakban feltételezhetően bekövetkezett további változások időbeliségét csak a hasonló nevet viselő denotátumok adatai alapján határozhatjuk meg. Az is előfordulhatott azonban, hogy a víz hamarabb kiszáradt, a település pedig hamarabb elpusztult, mint hogy a nevüket érintő további változások lezajlottak volna. A régészeti vizsgálatok alapján feltehető, hogy a település pusztásodása már a 14. század folyamán végbemehetett (vö. LASZLOVSZKY 1986: 14). Mindenesetre az adatok alapján úgy tűnik, hogy a két nyílt szótagos tendencia eredményeként létrejött két szótagos névalakok a 14. században még együttesen jelentkeznek a három szótagos formákkal, majd a 15. századtól a rövidebb forma válik kizárólagossá (OklSz., TESz. *keskeny*).

6. Már többször utaltunk az interpolált határleírásban mindháromszor *Huger* alakban feltűnő szórványra. Az 1338. évi átiratban ez a szórvány először *Hucu fluvius eru*, majd pedig *ad eundem fluvium Hucueru* formában szerepel. Harmadik előfordulás az 1338. évi oklevélben nem szerepel, ami az 1217. évi oklevél ezen részének interpolált voltát csak tovább erősíti.

A névnek az 1338. évi oklevélből származó első előfordulása (*Hucu fluvius eru*) meglehetősen szokatlan szórendet mutat. A latin földrajzi köznévi ugyanis a név elő- és utótagja közé ékelődve szerepel. Korábban a *Taka mons* szórvány kapcsán azt láttuk, hogy a magyar név + latin földrajzi köznévi szerkezetek latin földrajzi köznévet nagy valószínűséggel tarthatjuk a névhez tartozó magyar fajtajelölő szó latin megfelelőjének. A megszokott *fluvius Hucueru*-val szemben a *Hucu fluvius eru* szórvány esetében is gondolhatunk esetleg arra, hogy az oklevélíró elsőként lefordította a névhez tartozó magyar fajtajelölő szót, majd ezek után magyarul is feltüntette azt, de másolói figyelmetlenség legalább annyira szóba jöhet.

Tiszaug település első okleveles említése ugyan csak 1330-ból adathozható *Vgh*, *Wgh* formában (Gy. 1: 906, DF 69 666), a garamszentbenedeki oklevél 1075/+1124/+1217: *Huger*, 1075>1338: *Hucueru* szórványa azonban a település 11. századi létét is nagy valószínűséggel igazolja. Az *Ug-ér* víznév ugyanis az *Ug* településnévből keletkezhetett szintagmatikus szerkesztéssel. A településnév → víznév keletkezési irány meghatározását e szórvány esetében a településre utaló névrész + *ér* vízrajzi köznévi szerkezetű név teszi valószínűvé (vö. GYÖRFFY 2011: 64–66).

PAIS DEZSŐ véleménye szerint az *Ug*-féle helynevek személynévi előzménye a szláv *ugrin* 'magyar' népnévre visszavezethető *Ugrin* ~ *Ugron* személynévből alakult rövidüléssel (1918a: 193–196, 1918b: 42–45). Az 1338. évi átiratból származó *Hucueru* [(h)ukuerü] szórvány bővítményi részének *Hucu* alakja azonban elbizonytalanítja a településnévnek, majd az ebből másodlagosan alakult víznévnek az *Ugrin*-ből rövidült *Ug* személynévből történő eredeztetését.

KISS LAJOS felveti emellett a német *Ugo* személynévből vagy *Ucko* német családnévből való származtatás lehetőségét is (FNESz. *Ukk*). REUTER CAMILLO pedig az *Ug-ér* név előtagját a török *ugu* 'bagoly' jelentésű közsőzóra vezeti vissza (1982). A rendelkezésünkre álló adatok és ismeretek azonban egyelőre nem teszik lehetővé a kérdés megnyugtató tisztázását.

Szólnunk kell a *Huger* és *Hucueru* szórványok szókezdő *h* betűjéről is. A szó eleji *h*-k háttérben legnagyobb arányban a pusztai írássajátosság áll az analógia, a népetimológia, a két szó határán fellépő hiátus, a játékos szóalakítás és az emfatikus ejtés mellett (vö. NYÍRKOS 1987: 107). Az említett szórványok esetében is valószínűleg ugyanúgy írássajátossággént jelentkezik a hangérték nélküli *h* a szó elején, ahogyan erre további két példát is idézhetünk a garamszentbenedeki apátság alapítóleveléből. Ezt látjuk a Tisza jobb partján fekvő Csany határában lévő *Eperjes* nevű halastó *Haperies* lejegyzésében, illetve Udvard birtoknak az oklevélben *Hudwordiensium* alakban történő megjelenésében is (DHA. 1: 214, 216).

A szókezdő *h* betűk mellett az 1338. évi *Hucueru* szórvány vízrajzi köznévi részének *eru* alakja is magyarázatra szorul. A szó ismert oklevélbeli előfordulá-

saiban a tövégi magánhangzó szerepét az *i* magánhangzó töltötte be (Oklsz. ér). Az alapítólevél egyedülálló *eru* formája e magánhangzónak a labializációjára utalhat (BÁRCZI 1951: 73, E. ABÁFFY 2005: 321).

A *Hucueru* szórvány kapcsán azt is fontos még megemlítenünk, hogy a Tisza jobb partján, Ságtól délre fekvő Csany (ma Csanytelek) határleírásában az interpolált oklevél ugyancsak megemlít egy *Hucu* nevű folyót (a fluvio *Hucu*).

Az oklevélben *Hucu*, illetve *Huger* (*Hucueru*) néven szereplő vízfolyások későbbi történetére vonatkozóan igen csekély és bizonytalan adataink vannak. A Csany határában említett *Hucu* folyó kapcsán egyfelől azt érdemes megemlíteni, hogy a GYÖRFFY GYÖRGY munkájához csatolt, Csongrád vármegye 14. századi állapotát tükröző térképen *Huk* (*Ik?*) néven találjuk meg a vízfolyást. Másfelől pedig azt, hogy FORGÓ ISTVÁN Csanytelek történetével foglalkozva a Csongrád és Csanytelek környékén lévő mai *Vidra/Vidre-ér* nevű vízfolyást minden indoklás nélkül azonosítja az oklevélbeli *Hucu* szórvánnyal (2005: 22).

A Ság határában említett *Hucueru* folyó történetére vonatkozóan azonban több információval rendelkezünk, ugyanis egy 1421. évi oklevél *Wger* alio nomine *Appasara* (KNAUZ 1890: 241) szerkezete alapján arról értesülünk, hogy az *Ug-ér* név mellett a 15. század elején a vízfolyásnak *Apát ? sara* elnevezése is használatban volt, amely elnevezés LASZLOVSZKY JÓZSEF szerint a környék elmocsarasodásával lehet összefüggésben (1983: 5).

7. Végezetül röviden a határleírásban szereplő 1075/+1124/+1217, 1075> 1338: *Scilu* piscina szórványról kell még szólnunk.

A *szil* fanévből származó halastó megnevezésének véghangzós formája a név korai voltára, az *sz* hang *sc* jelölése pedig a név írásbeli alakjának az átíratok korában bekövetkezett módosítására enged következtetni. I. Géza idején ugyanis, amikor az átíratok alapjául szolgáló oklevél készült, az *sz* hang jeleként a *z* és az *s* betűk tűntek fel a magyar nyelvemlékekben. Az *sc* jel a 11. és 12. század fordulóján bukkan fel elsőként, és a 14. század végéig van jelen a magyar helyesírásban (KNIEZSA 1952: 15–57). Ez pedig egyúttal azt is jelenti, hogy az átíratokban találhatók olyan szórványok is, amelyek részben megőrizték eredeti alakjukat, részben pedig módosításon estek át, vagyis két kor helyesírását és hangállapotát tükröztetik egyidejűleg.

A *Scilu piscina* szerkezet magyaros szórendjéről pedig ugyanaz mondható el, mint amit a *Taka mons* szerkezet kapcsán már kifejtettünk, azaz elképzelhető, hogy a latin *piscina* fajtajelölő szóban a név utótagjaként álló magyar *tó* lexéma latinra fordítását láthatjuk.

8. A garamszentbenedeki alapítólevél-beli Ság birtok határleírásának elemzésével arra mutattam példát, miként használhatjuk fel azokat az interpolált okleveleket, oklevélrészleteket a nyelvtörténeti kutatásokban, amelyeknek más forrásból is ismerjük a megszövegezését, legyen az az eredeti oklevél vagy az

eredeti oklevélre támaszkodó átirat. Korábbi írásaimban a garamszentbendeki oklevélhez más aspektusból közelítve, illetve más apátsági birtoknak a leírását elemelve azonban — reményeim szerint — azt is igazoltam már, hogy abban az esetben is eredményre juthatunk és hasznosíthatjuk az interpolált oklevelek névanyagát a nyelvészeti kutatásokban, ha nem áll rendelkezésünkre egyéb szöveg, csak az interpolált. Nem ritkán ugyanis maga az oklevél nyújt fogódzókat az irat interpolált részeiben szereplő szórványok értékeléséhez.

A legfontosabb módszertani alapelv tehát, amire az interpolált oklevelek nyelvészeti elemzésekor tekintettel kell lennünk, az, hogy az oklevél hiteles és hamis részében feltűnő helynevek mind névtörténeti, mind nyelvtörténeti szempontból külön kezelendők. Az interpolált oklevélszórványok között emellett aszerint is érdemes különbségeket tenni, hogy a határleírás egészét vagy annak csak egy részét érintette a hamisítás. Végül pedig az is különböző forrásértékkel ruházhatja fel az interpolált szórványokat, hogy egy hiteles birtokadomány hamis határleírásában tűnnek-e fel, vagy a határleírás hamis volta mellett magának a birtoknak az adományozása sem tekinthető hitelesnek.

SZŐKE MELINDA

Irodalom

- A. = *Anjoukori okmánytár*. 1–6. NAGY IMRE szerk. Budapest, 1878–1891. 7. TASNÁDI NAGY GYULA szerk. Budapest, 1920.
- E. ABAFFY ERZSÉBET (2005): Az ómagyar kor. Hangtörténet. In: KISS JENŐ–PUSZTAI FERENC szerk.: *Magyar nyelvtörténet*. Budapest, Osiris Kiadó. 301–351.
- ÁSz. = FEHÉRTÓI KATALIN (2004): *Árpád-kori személynévtár (1000–1301)*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BÁRCZI GÉZA (1951): *A tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BÁRCZI GÉZA (1958): *Magyar hangtörténet*. Második, bővített kiadás. Budapest, Tankönyvkiadó.
- BENKŐ LORÁND (1998): *Név és történelem. (Tanulmányok az Árpád-korról)*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BENKŐ LORÁND (2003): *Beszélnek a múlt nevei. (Tanulmányok az Árpád-kori tulajdonnevekről)*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BÉNYEI ÁGNES (2010): *Helynévképzés a magyarban*. Kézirat. (Doktori disszertáció). Debrecen, Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék.
- BOTKA JÁNOS (1989): *Adatok Szolnok megye történetéből 2. Szolnok, Szolnok Megyei Levéltár*.
- DF. = Diplomatikai Fényképgyűjtemény. URL: <http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a110505.htm?v=pdf&a=start>. (2011. 12. 12.).

- DHA. = GYÖRFFY GYÖRGY szerk. (1992): *Diplomata Hungariae Antiquissima 1.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- FNESz. = KISS LAJOS (1988): *Földrajzi nevek etimológiai szótára.* 1–2. Negyedik, bővített és javított kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- FORGÓ ISTVÁN (2005): *Csanytelek története a kezdetektől.* Szeged, „Európa Csanytelekért” Közalapítvány–Bába Kiadó.
- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY (1963–1998): *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza.* 1–4. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- GYÖRFFY ERZSÉBET (2004): Az Árpád-kori folyóvíznevek lexikális szerkezetének jellemzői a Sajó vízgyűjtő területén. In: HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA szerk.: *Helynévtörténeti tanulmányok 1.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 8. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke. 129–144.
- GYÖRFFY ERZSÉBET (2011): *Korai ómagyar kori folyóvíznevek.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 20. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- HAVASSY PÉTER (1981): Adatok a Tiszazug Mohács előtti történeti földrajzához. In: SZABÓ LÁSZLÓ szerk.: *10 éves a Tiszazug kutatása.* (Kutatási beszámoló). Szolnok, Damjanich János Múzeum. 30–47.
- HOFFMANN ISTVÁN (2004): Az oklevelek helynévi szórványainak nyelvi háttéréről. In: HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA szerk.: *Helynévtörténeti tanulmányok 1.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 8. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke. 9–61.
- KEGLEVICH KRISTÓF (2010): *A garamszentbenedeki apátság története az Árpád- és az Anjou-korban.* Kézirat. (Doktori disszertáció). ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola.
- KIS PÉTER–KÖRMENDI PÉTER (2006): A garamszentbenedeki apátság alapítólevele. In: MAKK FERENC–THOROCZKAY GÁBOR szerk.: *Írott források az 1050–116 közötti magyar történelemről.* Szeged, Szegedi Középkorász Műhely. 51–69.
- KMHsz. = HOFFMANN ISTVÁN szerk. (2005): *Korai magyar helynévszótár 1000–1350. 1. (Abaúj–Csongrád vármegye).* A Magyar Névarchívum Kiadványai 10. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- KNAUZ NÁNDOR (1890): *A Garan-mellettei Szent-Benedeki apátság 1.* Budapest, Esztergomi Főkáptalan.
- KNIEZSA ISTVÁN (1928–1929): A magyar helyesírás a tatárjárásig. *Magyar Nyelv* 24: 188–197, 257–265, 318–327; 25: 27–34.
- KNIEZSA ISTVÁN (1952): *Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KRISTÓ GYULA (1976): *Szemponatok korai helyneveink történeti tipológiájához.* Acta Historica 40. Szeged, József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara.
- KRISTÓ GYULA–MAKK FERENC–SZEGFÜ GYULA (1973): *Adatok „korai” helyneveink ismeretéhez 1.* Acta Historica 44. Szeged, József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara.

- LASZLOVSZKY JÓZSEF (1981): A Tiszazug középkori emlékeinek régészeti kutatása. In: SZABÓ LÁSZLÓ szerk.: *10 éves a Tiszazug kutatása*. (Kutatási beszámoló). Szolnok, Damjanich János Múzeum. 17–29.
- LASZLOVSZKY JÓZSEF (1983): *A Tiszazug középkori településtörténete*. Kézirat. (Egyetemi szakdolgozat). ELTE BTK Régészeti Tanszék.
- LASZLOVSZKY JÓZSEF (1986): „Dedi eciam terram, que adiacet circa aquam, que vocatur Tiza”. (Adatok az 1075-ös garamszentbenedeki oklevél helyneveinek lokalizálásához). *Zouk 1*: 9–24.
- NYÍRKOS ISTVÁN (1987): *Az inetimologikus mássalhangzók a magyarban*. Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem.
- OkI Sz. = SZAMOTA ISTVÁN–ZOLNAI GYULA (1902–1906): *Magyar Oklevél-szótár. (Pótlék a Magyar Nyelvtörténeti Szótárhoz)*. Budapest.
- ÓmOlv. = JAKUBOVICH EMIL–PAIS DEZSŐ szerk. (1929): *Ó-magyar olvasókönyv*. Pécs, Danubia. [Hasonmás kiadás: Holnap Kiadó, Budapest, 1995.]
- PAIS DEZSŐ (1918a): Ugra, Ug, Ugod, Ugocsa. *Magyar Nyelv* 14: 193–196.
- PAIS DEZSŐ (1918b): Ugron. In: *Emlék Szily Kálmánnak a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnökének nyolczvanadik születésnapja alkalmából*. Budapest, A Magyar Nyelv Dolgozótársai. 42–45.
- PAIS DEZSŐ (1939): *A veszprémvölgyi apácák görög oklevele mint nyelvi emlék*. Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 50. Budapest.
- RESZEGI KATALIN (2006): Két hegyvonulat Árpád-kori névállományának összevető vizsgálata. In: HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA szerk.: *Helynévtörténeti tanulmányok* 2. A Magyar Névértudományi Kiadványai 11. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke. 159–180.
- RESZEGI KATALIN (2008): A régi hegynevek névterjedelmének kérdéséről. In: HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA szerk.: *Helynévtörténeti tanulmányok* 3. A Magyar Névértudományi Kiadványai 13. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke. 135–144.
- RESZEGI KATALIN (2011): *Hegyevek a középkori Magyarországon*. A Magyar Névértudományi Kiadványai 21. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- REUTER CAMILLO (1982): Ug, Kékug és Kékesd. *Magyar Nyelv* 78: 460–465.
- Str. = FERDINANDUS KNAUZ–LUDOVICUS CRESCENS DEDEK szerk. (1874–1924): *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis*. 1–3. Strigonii.
- SZABÓ DÉNES (1954): *A dömösi adománylevél hely- és vízrajza*. Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 85. Budapest.
- SZABÓ ISTVÁN (1966): *A falurendszer kialakulása Magyarországon. X–XV. század*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- SZAMOTA ISTVÁN (1895): A tihanyi apátság 1055-iki alapítólevele. *Nyelvtudományi Közlemények* 25: 129–167.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF (2008): A Tihanyi alapítólevél kangrez szórványáról. In: HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA szerk.: *Helynévtörténeti tanulmányok* 3. A Ma-

- gyar Névarchívum Kiadványai 13. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke. 29–52.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF (2009): Terminológiai széljegyzet a Tihanyi alapítólevél kétnyelvű meghatározásaihoz. *Magyar Nyelv* 105: 62–68.
- TESz. = BENKŐ LORÁND főszerk. (1967–1984): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. 1–3., 4. Mutató. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- TÓTH VALÉRIA (1997): Vizsgálódások a korai ómagyar kor képzett helyneveinek körében. *Magyar Nyelvjárások* 34: 147–170.